

O NOME "PAIO"

GONZALO NAVAZA

I.B. San Tomé do Freixeiro. Vigo

O antropónimo masculino Paio constitúe un caso interesante dentro da onomástica persoal galega. A antroponimia, polo propio carácter discreto -non continuo, como no caso da toponimia- da relación diacrónica establecida entre o nome e a realidade que designa, padeceu en maior medida cá toponimia os efectos do contacto de linguas e do conflito lingüístico ó longo da historia. Se o patrimonio toponímico galego foi obxecto de notables alteracións como consecuencia do contacto diglósico co castelán, a nosa antroponimia presenta tal grao de alteración e deturpación que non sería esaxerado afirmar que é na actualidade unha das máis deterioradas dentro do conxunto dos idiomas románicos, pois a castellanización afectou en importante medida ós apelidos e foi completa -substitución do galego polo castelán- no que se refire ós nomes de pía¹. O nome "Paio", de enorme vixencia na época medieval e con nula vitalidade na antroponimia de hoxe, é un caso significativo. Neste breve traballo queremos examina-la presenza do nome *Paio* na onomástica e na lingua común.

PAIO é a forma galega correspondente ó latín *Pelagius*, antropónimo extraído do grego *pélagos* ('mar'), cun posible significado próximo ou equivalente ó do latino *marinus*, 'home de mar, mariñeiro, mariño'. *Pelagius* non é un antropónimo propio da onomástica clásica latina, senón un "signum" formado durante o baixo imperio romano², probablemente a partir da súa área oriental, que se difundiu cara a oc-

---

¹ Para a toponimia, Antón Santamarina realizou unha sucinta sistematización das castellanizacións e deturpacións en "Efectos do contacto lingüístico na toponimia galega", publicado na *Homenagem a Joseph M. Piel*, Instituto de Cultura e Língua Portuguesa-Consello da Cultura Galega, Tübingen, 1988.

² O nome *Pelagius* non figura no índice de nomes latinos de Schulze (*Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*. Weidmann, Berlin-Zurich-Dublin, 1966, 2ª ed.) nin no de Iiro Kajanto (*The latin cognomina*. Giorgio Bretschneider Editore, Roma, 1966, 2ª ed.).

cidente, especialmente entre os cristiáns, por se-lo nome de varios santos mártires. O máis antigo destes, correspondente á forma feminina do nome, é o de Pelaxia (latino *Pelagia*) de Antioquía, martirizada a comezos do século IV, durante as persecucións de Diocleciano. O martirio de Pelaxia de Antioquía -e consecuentemente o seu nome- adquiriu difusión e popularidade pola exaltación que del fixo Xoán Crisóstomo nun célebre sermón³. A forma do masculino, que debeu seguir paralelas vías de difusión, aparece rexistrada na Península polo menos desde o século V, aínda que ó que parece segue a ser un nome infrecuente ata que a batalla de Covadonga, a comezos do século seguinte, e a utilización propagandística que dela se fixo entre os cristiáns do norte peninsular deu popularidade ó seu protagonista Don Pelayo.

Foi, así e todo, a partir do martirio do neno tudense Pelagio (San Paio), ocorrido no primeiro tercio do século X⁴, e da difusión do seu culto, cando o nome empezou a facerse común na nosa onomástica persoal. En efecto, aínda que podemos atopar algúns exemplos do antropónimo *Pelagius* en documentos galegos (en latín) anteriores⁵, a metade do século X marca o inicio da expansión do nome, que foi moi común en toda a época medieval.

A falta dun estudio estatístico, pode resultar indicativa a comparación entre dous documentos con numerosos antropónimos, un de mediados do século X e o outro de finais do XII: no primeiro, unha doación de San Rosendo, do ano 942, en latín, dun total de sesenta nomes atopamos dous *Pelagius*⁶; no segundo, un documento do preito

---

³ Pierrard, P., *Dictionnaire des prénoms et des saints*. Larousse, Paris, 1974.

⁴ O neno *Pelagio*, sobriño do bispo de Tui, Hermoigio, fora retido como refén en Córdoba a raíz da negociación do rescate do seu tío, prisioneiro de Abderramán III tras unha incursión das tropas deste en Galicia. O seu martirio tivo lugar en Córdoba no ano 925, cando contaba trece anos de idade. As reliquias foron trasladadas en 967 a León, a un mosteiro construído polo rei Sancho I o Craso para albergalas, e dous anos máis tarde a Oviedo, e desde aquela encomendóuselle o padroado da cidade asturiana. Pode atoparse información acerca do santo e o seu culto en Galicia desde o mesmo século X, ademais de bibliografía sobre o tema, en Gil, Cesáreo, *Santos Gallegos*. Ed. Porto, Santiago, 1976.

⁵ Só nos nos documentos publicados por López Ferreiro na *Historia de la S. A. M. Iglesia Compostelana* (Ed. facsimilar. Sálvora, Santiago, 1983; apéndices documentais dos vols. 1 e 2), podemos atopá-lo nome *Pelagius* nos anos 883 (San Xoán da Cova, Ulla; doc. nº XIV), 898 (Santiago; doc. nº XXIV), 899 (Santiago; doc. nº XXV), 914 (Santiago; doc. nº XXXVI), etc.

⁶ Publicado por Benito F. Alonso no *Boletín de la Comisión de Monumentos de Orense*; nº 128 (incluído no tomo VI), setembro-outubro 1919, p. 261.

entre a igrexa de Lugo e o mosteiro de Samos, tamén en latín e datado no ano 1195, entre oitenta asinantes hai nada menos ca nove *Pelagius*⁷.

Durante os séculos XI, XII e XIII, *Paio* (baixo diferentes grafías, e coa variante *Pai* como forma proclítica) é un dos nomes máis comúns en Galicia⁸. Desde mediados do século XIV e comezos do XV, polo menos entre a nobreza e os medios urbanos, o nome entra en decadencia, aínda que non posuímos suficientes datos que permitan detalla-la gradación do proceso⁹. No século XVIII é xa un nome sen vitalidade, practicamente inexistente na onomástica persoal galega (aínda que persista nos apelidos e na toponimia). Así, nos máis de dous mil nomes de veciños de Pontevedra que figuran no censo do *Catastro de Ensenada* non hai ningún Paio, nin sequera na súa forma castelanizada¹⁰.

Polo que respecta á evolución da forma do nome *Pelagiu* > *Paio*, a evolución de *g* + *iode* e a caída do *-l-* intervocálico non ofrecen

---

⁷ Lucas Alvarez, Manuel, *El Tumbo de San Julián de Samos (Siglos VIII-XII)*. Santiago, 1986; doc. nº 49; páxs. 147-148.

⁸ Sen recorrer a fontes documentais, pódense lembra-los trobadores e xogres medievais que levaron ese nome: Pai Soares, Pai da Cana, Pai Calvo, Pai Soares de Taveirós, Pai Gómez Chariño, etc.

⁹ Un exame da antroponimia dos documentos publicados por Xesús Ferro Couso en *A vida e a fala dos devanceiros* (Galaxia, Vigo, 1967), permite comprobar que o nome *Paio* vai sendo cada vez menos frecuente a partir de mediados do século XIV, para ser escasísimo en textos do século XV. No padrón da encomenda da cidade de Ourense de 1454, dentro dun conxunto de preto de cincocentos nomes, atopamos só un *Paio*, e a mesma proporción segue a manterse nos padróns de 1483, 1487 e 1491. A mesma conclusión pode tirarse do exame dos documentos do século XV do *Livro do concello de Pontevedra* (Museo de Pontevedra, 1989). Para a decadencia do uso do nome na nobreza poden resultar ilustrativas as árbores xenealóxicas das familias da Galicia medieval, como as que figuran, por exemplo, na edición do *Recuento de las casas antiguas de Galicia* de Vasco de Aponte publicada polo Equipo de Investigación "Galicia hasta 1500" (Manuel C. Díaz y Díaz et al. Xunta de Galicia, Servicio Central de Publicacións, Santiago, 1986).

Seguramente hai que supoñer que aínda que o nome perdeu todo uso na nobreza e nos medios urbanos, durante os séculos XV, XVI e XVII mantivo certa vixencia no mundo rural. Así, mentres que no citado padrón da cidade de Ourense de 1454 só consta un *Paio*, figuran dous nun documento de catro anos máis tarde que recolle os nomes de quince veciños das parroquias de Cudeiro, Canedo e Santiago das Caldas. Desde o século XV, de todos modos, a decadencia do uso do nome é patente. Nunha sucinta pero significativa relación de cincuenta e seis nomes extraídos de documentos dos séculos escuros (os máis deles correspondentes á segunda metade do século XVII e ó século XVIII) publicada por Xosé Mª Lema ("A recuperación dos nomes e apelidos galegos", en *La Voz de Galicia*, 30-X-1986), atopamos unicamente un *Paio da Bouza* no ano 1671.

¹⁰ Fernández Mosquera, J., "Pontevedra según el Catastro del Marqués de la Ensenada", en *Museo de Pontevedra*, tomo XVII, Pontevedra, 1963.

problemas e consideramos que non requiren comentario. O cambio do *e* pretónico en *a* e a posterior redución da dobre vocal débese a un fenómeno de harmonización vocálica testemuñado polas grafías *Pe-lai-o*, *Palayo*, *Paaio*, *Paio* (*Paai*, *Paay*, *Pai* nas formas proclíticas). Non se produciu esta harmonización vocálica no topónimo *Peai* (Sanxenxo), procedente dun xenitivo de posesor ou dunha forma en función patronímica *Pelagii*¹¹, seguramente de orixe anterior ó culto de San Paio en Galicia e da popularización do nome.

Pález, Pais, Paz

Ademais do propio nome *Paio*, conservado como apelido, o patronímico presenta as formas *Pález*, *Pais* e *Paz*, correspondentes ó castelán *Pelález*, formadas co sufixo patronímico *-iz/-ez*. Para a forma *Paz*, aínda que desde o punto de vista fonético é perfectamente explicable (a asimilación e redución *áe* > *úa* > *á* é a mesma cá de *carballaes* > *carballás*), podería obxectarse que a existencia do apelido *Guerra* permite unha explicación distinta. A forma medieval *Paaz*, amplamente documentada, e aínda a dobre forma *Pedro Payz* e *Pedro Paaz* para o que presumiblemente é o mesmo individuo¹² confirman que se trata dunha variante de *Pález/Pais*.

O nome *Paio* está presente tamén en apelidos de orixe toponímica. En principio, tódolos topónimos nos que entra o nome *Paio* poden ter dado orixe a apelidos. Os máis frecuentes destes apelidos correspondéanse cos topónimos máis comúns, que son os que veremos en primeiro lugar.

Paio na toponimia

Os grupo toponímico máis numeroso no que está presente o nome de *Paio* é o dos haxiotopónimos relativos ó culto do santo. Baixo as grafías de *San Paio* e *Sampaio* (ou *San Payo* e *Sampayo*, ademais das escasas formas completamente castelanizadas, polo menos no nomenclátor oficial, en *San Pelayo*) encontramos en Galicia un total de

¹¹ Piel, Joseph M., "Nomes de possessores latino-cristãos na toponímia asturogalego-portuguesa", en *Biblos*, vol. XXIII, Coimbra, 1948.

¹² En documentos dos anos 1259 e 1260, respectivamente, correspondentes ós nºs 335 e 344 do *Catálogo de los documentos privados en pergamino de la catedral de Orense (888-1554)*, publicado por Duro Peña, E. Ourense, 1975.

60 núcleos co nome do santo galego¹³. Entre eles, dous exemplos coa extraña forma *Santo Paio*, sen apócope do adxectivo, correspondentes a dous lugares do concello de Redondela¹⁴.

Todos eses topónimos son, naturalmente, posteriores á data da morte do santo. Algún, se cadra, pode remontarse ó propio século X, pois ó que parece, ós poucos anos do seu martirio xa se lle rendía culto nalgúns lugares do Baixo Miño¹⁵.

Ademais destes haxiotopónimos, o nome está presente en 40 advocacións parroquiais de Galicia¹⁶. As advocacións presentan un grao de deturpación moito maior cós haxiotopónimos, e moitas delas figuran no nomenclátor oficial coa forma castelá do santo, *San Pelayo*, ou ben coa variante culta, tamén castelá, *San Pelagio*, nalgún caso galeguizada recentemente en *San Pelaxio*. Estas son, con todo, formas ou representacións artificiais, e só en moi contados casos chegan a ter algunha presenza na fala viva. Así, atopamos casos como o da parroquia de San Paio, concello de Vigo, que figura no nomenclátor oficial como *Sampayo* (*San Pelayo*), coa forma galega como topónimo -aínda que grafada segundo a ortografía castelá- e unha forma plenamente castelá como advocación.

---

¹³ Tendo en conta unicamente a toponimia maior, é dicir, os núcleos de poboación. Na toponimia menor tamén está presente o nome do santo, aplicado a lugares relacionados dun xeito ou outro co seu culto.

¹⁴ *Santo Paio de Arriba* e *Santo Paio de Abaixo*, na parroquia de Reboreda, Redondela. *Santo Paio* é a forma con que o concello de Redondela e a Comisión de Toponimia restableceron a denominación popular, emendando o "San Payo" que figuraba nos nomenclátors. *Santo Paio* era o nome usual do lugar no século XVIII, como pode verse en Sarmiento (*Viaje a Galicia* (1745); ed. de J.L. Pensado. Museo de Pontevedra, 1975).

¹⁵ Gil, Cesáreo, *op. cit.*

¹⁶ Nalgúns deses casos o nome do santo figura só como advocación (no nomenclátor oficial entre parénteses, a continuación no nome da parroquia) cando realmente forma parte do topónimo. Calquera comprende que *Santiago* ou *Santa Mariña* non son meras advocacións en *Compostela* e *O Monte*, senón que constitúen formas haxiotoponímicas incluídas nos topónimos compostos *Santiago de Compostela* e *Santa Mariña do Monte*, respectivamente. Nos nomenclátors oficiais figuran nomes de parroquias como, por exemplo, *Araúxo* (*San Paio*) ou *Veiga* (*San Paio*), cando a forma correcta debería ser *San Paio de Araúxo* (*San Paio*) ou *San Paio de Veiga* (*San Paio*). Esta distinción entre advocación parroquial e haxiotopónimo ten particular interese no caso de parroquias contiguas e homónimas que só se diferencian pola advocación: na fala viva tal hominimia non existe, pois polo regular unha das parroquias mantén a denominación coincidente coa oficial, mentres que na outra ou outras a advocación forma parte do topónimo.

Fóra da haxiotoponimia, o antropónimo aparece como nome de poseosor en frecuentes nomes de lugar. Só na toponimia maior témo-los seguintes:

1. *Peai* (Sanxenxo, P). Xa comentado. A conservación da vocal pretónica etimolóxica e a forma de xenitivo de poseosor (lat. *Pelagii*) obríganos a consideralo como o topónimo máis antigo dos aquí estudados¹⁷.

2. *Portopaio* (Carballo, C), *Casalpaio* (A Estrada, P), *Casal do Paio* (As Pontes de García Rodríguez, C), *Lama de Paio* (Ribas de Sil, L), *Lama de Paio* (Rairiz de Veiga, O) e *Vilar de Paio Muñiz* (A Merca, O) son formas medievais compostas por un xenérico (*porto*, *casal*, *vilar*, *lama*) seguido do antropónimo de poseosor; nas dúas primeiras sen o nexo preposicional que tiveron orixinariamente¹⁸.

3. Un bo grupo de nomes só conservan o nome do poseosor: *Paio* (A Caniza, P; A Pobra do Caramiñal, C; Oza dos Ríos, C). Normalmente presenta a forma apocopada *Pai* (o a variante *Pei*) cando vai proclítico, polo xeral ante o apelido: *Paicordeiro* (Allariz, O)¹⁹;

---

¹⁷ Que proveña dun xenitivo non quere dicir que a forma orixinaria do topónimo sexa necesariamente latina, senón que máis ben debeu formarse na época medieval e corresponder a unha forma do romance primitivo. No galego medieval pre-literario pervivía, só na onomástica, "un sistema de dous casos, um en -o, tirado do acusativo e con función de caso suxeito e réxime, e outro, posesivo, en -i (Piel, J., "Nomes de poseosores...", p. 14).

¹⁸ O xenéricos respectivos serían *porto* (lat. *portu*, 'paso de montaña'), *casal* (lat. *casale*), *vilar* (lat. *villare*) e *lama* (dun prerromano *lama*, 'terreo húmido, terra enchoupada'). Nalgunhas zonas de Galicia *lama* ten o significado de 'prado', que seguramente é o que corresponde ó topónimo. Na Limia, onde se localiza *Lama de Paio*, é o derivado *lameiro* o que ten hoxe o significado de 'prado en xeral'.

O patronímico *Muñiz* procede de *Munio*, nome de orixe latina que ten abundante presenza na onomástica persoal galega da Idade Media e que pervive como advocación na parroquia de San Munio de Veiga (A Bola, O). *Paio Muniz* non é nome infrecuente na onomástica medieval; un *Pelagius Moniz* figura nun documento de Samos, en latín, de mediados do século XI (Lucas Alvarez, M., *El tumbo de San Julián de Samos*); outro *Pelagius Muniz* en Ramirás no ano 1254 (Lucas Alvarez, M., Lucas Domínguez, P.P., *San Pedro de Ramirás, un monasterio femenino en la Edad Media*); outros *Paay Moniz d'Anca* no ano 1269, en Trasancos, e *Pay Moniz* en Sobrado en 1329 (recollidos en Maia, Clarinda de Azevedo, *História do Galego-Português*. INIC, Coimbra, 1986); outro *Paymuniz* en Celanova en 1293 (citado por Rivas, Eligio, *A Limia*. Ourense, 1985), etc.

¹⁹ *Paicordeiro* corresponde a un *Paio Cordeiro*. O apelido trátase seguramente dun nome de oficio, 'o que fai cordas', correspondente ó latín vulgar *cordariu*. No nomenclátor figura como *Payocordeiro*.

Peimogo (Punxín, O)²⁰; *Peibás* (Antas de Ulla, L)²¹; *Peimoure* (Guntín, L)²²; *Peiluz* (Palas de Rei, L)²³; *Peixoanes* (Irixoa, C)²⁴; *Paio Rodríguez* (Curtis, C)²⁵; *Pai da Cana* (Santiago, C)²⁶; *Paipaz* (na parroquia de Eume, Capela, hoxe pertencente ás Pontes de García Rodrí-

---

²⁰ Nun documento da catedral de Ourense (Duro Peña, E., *op. cit.* Ourense, 1975) do ano 1252 figura un *Pai Moogo*; outro *Pelagius Mòdógus* en Ramirás, ano 1248 (Lucas Alvarez, Lucas Domínguez, *op. cit.*). O apelido ou sobrenome é o substantivo *moogo*, "monxe", "ermitán", procedente do vulgar *monicu* (clásico *monachu*). *Moogo* é forma común do galego antigo, unha forma patrimonial que sucumbiu na idade media ante o galicismo ou provenzalismo *monxe*, chegado seguramente a través das ordes relixiosas.

Nalgúns mapas e outras publicacións, como na *Gran Enciclopedia Gallega*, o topónimo aparece hipergaleguizado como *Peimoxo*.

²¹ Probablemente corresponde á forma *Pai Vaz* ou *Paio Vaz*. Este apelido aparece en textos antigos como *Vaaz* ou *Vaas*. É unha forma patronímica medieval formada co xenitivo a partir do nome galego *Vasco*, antropónimo hispano de posible orixe prerromana (*Velasco* > *Veasco* > *Vaasco* > *Vasco*), do que procede tamén o patronímico *Vázquez*, formado co sufixo *-ez* (*Vasco* e *Vázquez* son as formas galegas correspondentes ó castelán *Velasco* e *Velázquez*).

²² *Paio Moure*. O apelido, relativamente común no galego, é un patronímico formado co xenitivo do nome Mauro (lat. *Maurus*): *Pelagius Mauri*. Nalgúns casos, *Moure* pode ter orixe toponímica, pois existen varios lugares en Galicia chamados *Moure* (formados igualmente co xenitivo do posesor *Maurus*).

²³ O apelido pode corresponder a un xenitivo *Lucii*, do antropónimo latino *Lucius* (*Lucio*).

²⁴ Corresponde ó nome *Pelagiu Iohannis* (Paio de Xoán). As formas medievais galegas do apelido (*Eanes*, *Eans*, *Xoanes*, *Yanes*, *Anes*...) foron suplantadas na onomástica actual pola forma castelá *Yáñez*. Nome e apelido eran comúns na época medieval: un *Pelagius Iohannis* en Oseira, en documento do ano 1207; outro en Armenteira en 1242 (en Portela Silva, E., *La colonización cisterciense en Galicia*. Univ. de Santiago, 1981); outro *Pelagiu Iohannis* en Ramirás, ano 1248; outro no ano 1266 (Lucas Alvarez, Lucas Domínguez, *op. cit.*), etc.

²⁵ *Pelagius Roderiquiz*. O apelido é un patronímico formado a partir do nome de orixe xermánica *Rodrigo* (< *Rodericus*) con sufixo *-ez/-iz*. Nun documento de Oseira do ano 1245 figura un *Pelagiu Roderici, clerico de Campis Amplis* (Portela Silva, E., *op. cit.*).

²⁶ Correspóndese co nome do trobador medieval, do século XIII, *Pai da Cana*, probablemente emparentado con Pedro Arias da Cana, burgués compostelano. É posible que o nome do lugar garde relación co trobador ou coa súa familia.

guez, C)²⁷; *Paio*saco (Arteixo, C; Laracha, C)²⁸; *Paiolante* (Carral, C)²⁹; *Paiendes* (Meis, P)³⁰.

Outras formas, como *Paioso* (Maceda, O)³¹ ou *Paiola* (Vilalba, L)³² resultan máis problemáticas, e non está moi claro que o seu primeiro elemento sexa o nome *Paio*. O mesmo sucede con *A Paidavella* (Xermade, L), con artigo feminino (?).

Algúns exemplos do nome *Paio* na toponimia menor son os seguintes: *Pai Camiño* (monte en Aranga, C), *Pai Ferreiro* (monte en Ois, Coirós, C), *Pailarón* (monte en Toro, Laza, O), *Cruz de Paio* (Arnego, Rodeiro, P), *Fonte Paio* (Eirón, Mazaricos, C), etc.

Tamén son frecuentes na toponimia portuguesa formas semellantes ás galegas: *Pai Joanes*, *Pailobo*, *Paio de Pele*, *Paio Mendes*, *Pai Penela*, *Pai Sousa*, *Pai Torto*, *Pai Viegas...*, etc.

Paio no léxico común

Ademais do antropónimo, a forma "paio" (nalgúns casos grafada *payo*) aparece nos dicionarios galegos desde o século XIX como substantivo cos significados de "aldeano, rústico e ignorante" (Cuveiro Piñol, 1876), "agreste, zafio" e "tonto, bobo, etc." (Valladares, 1884),

---

²⁷ O apelido é o patronímico formado sobre o propio nome *Paio*. *Pelagiu Pelagiz* (Peláez > Páez > Paaz > Paz). Nun documento de Oseira do ano 1217 (recollido en Portela Silva, E., *op. cit.*) figura un *Pelagius Pelagii*. Páez, Pais e Paz son formas patronímicas frecuentes en Galicia desde a época medieval.

²⁸ O apelido Saco ten posiblemente orixe toponímica (cf. San Xurxo de Sacos, Santa María de Sacos, O Saco, etc.). No século XVIII o nome presentaba a forma apocopada, normal en posición proclítica: *Paysaco* (Sarmiento, Fr. M., *Viaje a Galicia* (1745), edición de J.L. Pensado. Museo de Pontevedra, 1978). Nun documento de Armenteira do ano 1242 figura un *Pelagius Saccus* (en Portela Silva, E., *op. cit.*).

²⁹ Non resulta doado identifica-lo apelido, se é que realmente estamos ante un nome *Paio*. Existe o apelido *Lantes*, procedente da toponimia. O topónimo *Lantes* ten probablemente orixe prerromana.

³⁰ Resulta escura a segunda parte do topónimo, aínda que semella unha forma de apelido.

³¹ Podería pensarse no apelido *Oso* (lat. *ursu*). Non son infrecuentes os apelidos, nacidos como alcumes, formados sobre nomes de animais. Na toponimia maior portuguesa hai *Pailobo* (no concello de Almeida), *Paipoldro* (no concello da Chamusca), etc.

³² O topónimo *Paiol*, que *Piel* ("Nomes de poseedores...") fai derivar dun nome persoal *Paiol*, *Palaiol* (latino *Pelagiolus*, diminutivo de *Pelagius*) dá nome varias poboacións en Portugal. O topónimo *Paiola* podería estar relacionado con estas formas, aínda que non está claro. Tamén podería supoñerse unha forma de apelido *Ola* (?).

"payo, agreste, palurdo" e "bobo, simple, fácil de enganar" (Eladio Rodríguez, 1962). Co mesmo valor existe tamén en castelán, onde se documenta o seu uso desde finais do século XVI³³. Tradicionalmente véñse aceptando que a voz española procede do nome persoal galego Paio³⁴, tomado como nome típico dos rústicos. Corominas dá tamén a mesma explicación para a voz caló "payo", aplicada polos xitanos ás persoas que non son da súa raza.

A antigüidade da documentación desta acepción en castelán, ademais da súa ausencia en portugués³⁵ pode facer supoñer que o seu uso en galego sexa un castellanismo. Con todo, a existencia de diferentes derivados en galego (inexistentes en castelán) indica que tamén na nosa lingua é unha acepción antiga. Os derivados son os seguintes:

Paiolo, formado cun sufixo diminutivo sobre o nome Paio, ten o mesmo significado có sinalado para *paio* ("bobo, pasmón, parvo"³⁶).

Pailán ("imbécil, tonto, idiota"³⁷, "paleta; hombre rústico y zafio; campesino"³⁸; "ignorante, inculto"³⁹...), é probablemente *Paio La(n)* (lat. *Pelagiu Lana*), e parece razoable relacionalo co castelán *Juan Lanas*, "hombre de poco carácter"; "calzonazos"⁴⁰. O nome castelán *Juan*, "típico de gente rústica"⁴¹ presenta acepcións próximas ás sinaladas para *Payo*. Tamén en galego *Xan*, *Xoán* presenta o significado de

---

³³ Corominas, J.- Pascual, J.A., *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Gredos, Madrid, 1980.

³⁴ Menéndez Pidal, R., *Manual de gramática histórica española*. Espasa Calpe, 14ª ed. Madrid, 1973, § 4, 6. Corominas-Pascual, *op. cit.*

³⁵ O substantivo "paio" existe en portugués aplicado a certo tipo de embutido rústico feito de tripa de porco, e é comunmente aceptada a mesma etimoloxía que para o castelán *payo*; o antropónimo galego *Paio* (*Dicionário etimológico da Língua Portuguesa*. Nova Fronteira, Rio de Janeiro, 1982).

³⁶ Tamén existe o substantivo masculino *paiolo*, con significado próximo ó que ten *paio* en portugués: "parte da tripa do porco correspondente ó cego" (*Dicionário Xerais da Língua*, 1989).

³⁷ Filgueira Valverde, J.F. et al., *Vocabulario popular galego-castelán*. El Pueblo Gallego, Vigo, 1926.

³⁸ Carré Alvarellos, L., *Diccionario galego-castelán*. Lar, A Coruña, 1928.

³⁹ Ares Vázquez. M.C. et al., *Diccionario Xerais da Língua*. Xerais, Vigo, 1988 (2ª ed.).

⁴⁰ Moliner, María, *Diccionario de uso del español*. Gredos, Madrid, 1988.

⁴¹ Corominas-Pascual, *op. cit.*

"cándido, inocente, simple"⁴². Non está claro o valor que poida te-lo substantivo *la(n)* en *pailán*. Tal vez faga algunha referencia ó pelo ou á vestimenta. En Centroamérica, segundo María Moliner, lana aplícase ó "hombre de clase miserable". Corominas, ó tratar dos derivados da voz *lana*, menciona "la fama de villanos que tenían los cardadores de lana".

En *paifoco* ("paisano muy rústico y torpe"⁴³; "persona zafia"⁴⁴; "patán, persona grosera e ignorante"⁴⁵) e *peifoco*, *peifoca* ("flojo, cobarde, de poco valimiento" e "majadero"⁴⁶) cremos que tamén entra como primeiro elemento a forma proclítica do nome *Payo*. O mesmo se pode dicir das formas *peijoco* (*peixoco*) e *paizoco*, recollidas por Anibal Otero⁴⁷. O segundo elemento destas formas preséntasenos máis escuro. En *peixoco* é posible que houbese un cruce con *peixe*. En *peizoco* pode esta-lo substantivo *zoco*, facendo alusión ó calzado dos rústicos, co que poderíamos establecer unha relación coa explicación que dá Covarrubias para o castelán *patán* ("el villano, que trae grandes patas, y las haze mayores con el calzado toscó"), aínda que tamén pode ser unha deformación dalgunha das outras a partir dunha etimoloxía popular. O sufixo *-oco*, con valor despectivo, está presente tamén noutros sinónimos, como *badoco*.

Pailaroco, que recolle Anibal Otero co significado de "papanatas", e o diccionario de Xerais como sinónimo de *pailán*, presenta tamén como primeiro elemento probablemente a forma proclítica de *Paio*. Como segundo elemento podería estar se cadra o topónimo *Larouco*, alterado en *laroco* por castelanización ou por harmonización na terminación cos outros sinónimos mencionados. Os "codos de Larouco", no camiño da entrada sur a Galicia desde a meseta, entre Valdeorras e Trives, "eran célebres antiguamente entre los viajeros; Tirso

---

⁴² Xan é a "denominación do arquetipo do home común en Galicia", ademais da "denominación popular do home de pouca personalidade, do infeliz manexado por todos" (*Diccionario Xerais da Lingua*, 2ª Ed., 1988).

⁴³ Cuveiro Piñol, J., *Diccionario Gallego*. Barcelona, 1876.

⁴⁴ Filgueira Valverde, J.F. et al., *Vocabulario popular galego-castelán*. El Pueblo Gallego, Vigo, 1926.

⁴⁵ Carré Alvarellos, L., *Diccionario Galego-castelán*. Lar, A Coruña, 1928.

⁴⁶ Valladares, M., *Diccionario gallego-castellano*. Santiago, 1884.

⁴⁷ *Vocabulario de San Jorge de Piquín*, publicado como anexo 8 de *Verba*. Universidade de Santiago, Facultade de Filoloxía, 1977.

de Molina habla de ellos en *Mari Hernández la Gallega* y el P. Feijoo los tenía por una de las muchas maravillas de Galicia⁴⁸.

A acepción de *paio* na lingua común co significado de "aldeán, rústico" debeu de ser un importante factor que contribuíu á perda da vitalidade do nome na onomástica galega a partir do século XIV. Non se pode atribuír esta perda de vitalidade e posterior desaparición do nome simplemente ó contacto diglósico co castelán, pois na época en que xa é case nula a vixencia de *Paio* continúan moi vivos outros nomes galegos propios da lingua medieval (así, nos séculos XV e XVI seguen a ser frecuentes en Galicia nomes como Roy, Gonçalvo, Mendo, Pero, Lopo, Paulos, García, Gómez, Sueiro, Alberte, Estevo, Nuno, Afonso, Ares, Jácome, Lourenço, Vasco, Loys, Goterre, Vencenzo, Bertolameu, Abril, Durán, André, Nicolao, etc.)

---

⁴⁸ Lanza Alvarez, F., *Dos mil nombres gallegos*. Ed. Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires, 1950.